

SCHRAMEK LÁSZLÓ

AZ ÁLLANDÓ HADSEREG ELTARTÁSÁNAK KÉRDÉSEI A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN PEST MEGYE PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

(*Pest Megyei Monográfia közalapítvány, Budapest, 2011. 253 o.*)

Schramek László sikeresen megvédett doktori disszertációját formálta könyvvé. Jó, hogy megette; fontos kérdésről született figyelemre méltó könyv.

A XVIII. század első felében szerte Európában a már folyamatosan fegyverben tartott hadseregek ellátása, a hadsereg és a civil társadalom együttélése egyazon problémakör részének számított. Az ellátás megfelelő szinten tartása állami feladat, és az állam érdeke is egyben. Minősége mindig az ügyeket intéző hatóságok, országos és helyi közigazgatási szervek jó-rossz működésétől, a háttérben pedig az állam anyagi tehetőségétől függött. A forrásokat ehhez az adók (hadiadó) jelentették, ami naturália, különböző szolgáltatások, illetve pénz formájában folyt be az állami kasszába. Minél fejlettebb volt egy hadsereg infrastruktúrája, minél szakadozottabb volt a logisztikai háló, annál kisebb a pénzádó, s arányosan nagyobb a naturáliában lerótt rész, az élelem és a takarmány, illetve a szolgáltatások, így a szállítás, a beszállásolás és ingyenmunka részesedése. Következésképpen annál szorosabb a társadalom és a hadsereg között az együttműködési kényszer. És fordítva, minél fejlettebb az infrastruktúra (erődlaktanyák, épített laktanyák, raktárhálózat stb.), s nagyobb a pénzádó aránya, annál kisebb a közvetlen érintkezés, a direkt egymásrautaltság. A pénzszegény Magyarországon hadiadóként inkább a közvetlen szolgáltatások és a naturáliák domináltak, így az érintkezés a hadsereg, illetve a magyar közigazgatás és leginkább a mindezt közvetlenül elszenevők, a paraszti társadalom között, mondhatni, testközeli. Ahogyan a problematika a maga korában is összetett volt, katonai, pénzügyi, gazdasági, állam- és közigazgatási, büntetőjogi kérdéseket ölelt fel. Feldolgozása is ugyanígy „többszólamú” lehet csak. Schramek László kötete ennek megfelelően igyekszik sokfelé tekinteni, a „szenevedő oldal”, a „civil szféra” nézőpontjából – minthogy ezt dik-tálják forrásai is.

A minden blikkfangtól mentes cím teljesen adekvát a könyv szerkezetével, tartalmával. Két nagyobb gondolati egységből áll. Az első (a nagyobbik) rész az általános problémakört (a Habsburg haderő eltartása XVIII. század első felében) vázolja fel, ez teszi ki a kötet össz-terjedelmének közel kétharmadát. A másodikban pedig mintegy laboratóriumi körülmények között, szinte bizonyítási eljárásban vizsgálja meg annak életszerűségét, valóságát, (megvalósulhatóságát) lokális körülmények között, Pest vármegyére vonatkoztatva. Mindezen túl, szerkezetileg, a kötet négy nagy fejezetre oszlik, az alábbiak szerint: *A katonaság elhelyezésére vonatkozó tervek a 18. század közepéig; Az állandó hadsereg ellátásával kapcsolatos kérdések jogszabályi háttere; A magyar rendiség és a regulamentumok; A katonaság eltartásának problémái Pest megyében a 18. század első felében.* A fejezetcímekből is látható, hogy Schrameket a kérdés teljes vertikuma érdekli, és elsősorban ez emeli kötetét magasan, a leszűkített helytörténeti tematikájú szakmunkák fölé. Leegyszerűsítve: az egészből bontja le a részt, s nem a részből próbálja meg felépíteni az egészet.

Miként az a fejezetcímekből is látható, a könyv – monográfiához illően – messziről indít. A rövid, hadtörténetinek szánt bevezetés után az első fejezet a katonaság elhelyezésére kidolgozott tervezeteket ismerteti. A tárgyalt időszakban több is született belőlük, hadvezérek, gazdasági szakemberek, politikusok, hivatalnokok, testületek ötleteiből, iniciatíváiból, kezdve Montecuccolító egészen Pálffy Miklós főkancellár 1758-as keletű javaslatáig. 12 elképzelés válogattatott be a csokorba, nem kisebb személyiségektől, mint Eszterházy Pál és Pálffy János, Patachich Boldizsár vagy a magyar történelemben leginkább Tüzes Gábor néven ismert Fra Angelo Gabrielis, illetve olyan kollektív szerkesztésű ajánlások szerepelnek, mint az *Einrichtungswerk*, vagy a Csáky Imre bíboros vezette bizottság magyar rendi szempontokat előtérbe helyező tervezete. A kérdés az állandó hadsereg becikkelyezését követően már az országgyűlési törvénykezés részeként került napirendre, mindenekelőtt az ún. Systematica Commissio időről időre elkészített javaslataiban, s egyre inkább a maga komplexitásában katonai, gazdasági és közigazgatási vetületben.

A második rész a törvényi keretekkel foglalkozik. „A korai magyar történelem szereplőinek eszmerendszerét, látásmódját, a különböző frott jogszabályokon és szokásokon alapuló keretek határozták meg. Ezért a történelmi problémák feltárását is célszerű a jogi háttér tisztázásával kezdeni” – írja a mű 26. oldalán. Schramek kétféle joganyagot vizsgál: a magyar országgyűlések vonatkozó törvényeit és az uralkodói rendeleteket. Míg a magyar országgyűlések törvénykezési hatásköre az egyes hadi szolgáltatások: a forspont, a gratuitus labor, a beszállásolás, az ételmezés, a tűzifa biztosítása gyakorlati szabályozására terjedt ki, és a szolgáltatások magyarországi törvényi kereteit jelölte ki, az uralkodói rendeletek, az egyre inkább már nyomtatásban (is) megjelentetett *regulamentum militarek* ugyanakkor a hadsereg számára biztosították a normatív szabályozást, egyszersmind kifelé, támpontokat és tájékoztatást adtak a hadi szolgáltatások kivetésével foglalkozó törvényhatóságok apparátusának. Ám itt is két dologról van szó, hiszen distinkciót kell tenni a birodalom egészére s a csak Magyarországra vonatkozó rendeletalkotásban. A különbséget – amint ezt a szerző észreverte – az is mutatta, hogy előbbieket a Haditanács jegyezte, utóbbiakat a Magyar Kancellária.

A kötet egyik jelentős eredménye a szabályzatok kritikai vizsgálata, s hozzá kapcsolva a problematika historiográfiai áttekintése. Mindeközben, e filológiai alaposággal átrostált rendelet-börze során megismerkedünk a hadi szolgáltatások alapfogalmaival, az egyes szolgáltatásfajták átszámításával, értékük változásával, megváltási lehetőségeivel, a katonák fizetésével, az orális és az equilis porciók értékével, a katonaság elhelyezésével és a kvártélyozás velejáróival.

Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, a harmadik (nagy) fejezet a könyv egyik legfontosabb gondolati egysége. Amiről itt szó van, a Habsburg hatalom és a magyar rendek jó fél évszázados folyamatos alkudozásának története a hadiadó kérdésében. A szerző több fontos megállapítást is tesz: többek között azt, hogy magyar rendek igenis komoly befolyást gyakoroltak a királyi rendeletek érvényesülésére, és mindvégig erős alkupozíciókkal rendelkeztek. Szerepük már a rendeletek előkészítő szakaszában is kimutatható, amikor a magyar rendek az ún. concursusokon, egyfajta „érdekegyeztető tárgyalásokon” – mai divatos szóval – normakontroll alá vetették a születendő rendeleteket. De felfedezhető a magyar rendek érdekérvényesítő képessége a központi és a törvényhatósági közigazgatás területén, a hadellátással foglalkozó intézményi háló működése vonatkozásában, beleértve olyan szerveket is, mint a Provinciális Commissariatusság vagy a Helytartótanács. Ugyanakkor a királyi hatalom megerősödésével romlottak a rendi alkupozíciók. Összefoglalásként a Szerző azt a figyelemreméltó megállapítást teszi, hogy a bécsi udvar a magyar ügyek megtárgyalását alapvetően hadbiztonsági kérdésként tekintette. Olyannyira, hogy I. Lipót és III. Károly uralkodása éveiben a királyt a magyar országgyűléseken a Hadbiztoság tisztviselői képviselték.

A könyv negyedik fejezete az általános problémakör konkrét helyszíni vizsgálata Pest megye példáján. Schramek mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet a fejezet elején, hogy a pest megyei anyagból nem lehet általános, az egész országra érvényes következtetéseket levonni. Szinte minden vármegyének mások voltak az adottságai, lehetőségei, mások a számok, mások az adatok. Ezt a recensens saját kutatásaiból is csak megerősíteni tudja, a Károlyi huszárezred kapcsán, amely az 1735–1940 közötti, egyébként szinte megszakítatlan háborús években öt különböző törvényhatóságban volt elkvártélyozva. Az ezred parancsnoka (előtte az ezred őrnagya), Forgách Ferenc leveleiből (a katona szemszögéből) ismerhetjük meg, milyen különbségek voltak az egyes magyarországi törvényhatóságok lehetőségei között, következésképpen az ellátás minősége között. A kvártélyos helyszínek: Somogy (1736/37 tele), Árva, Liptó, Zólyom és Turóc (1737/38 tele), Békés és Zaránd (1733–1739 tele), Szabolcs (1739/40 tele), a hajdúvárosok és Debrecen (1740/41) – lényegében keresztmetszetét adják az egész országnak.

A szerző elsőként a vármegye e feladatokkal foglalkozó szerveit, hivatalait, tisztviselői karát veszi számba, kezdve a közgyűléssel (generális congregatio), majd az alispánnal, ezután a vármegyei perceptorral s végül a vármegyei (fő)commissariussal. Amikor egy ezred megérkezett a kijelölt helyszínre, az ezred parancsnoka felkereste a vármegye illetékeseit, és megegyeztek a regulamentumban meghatározott járandóság teljesítési módjáról, a mértékéről, az elszámolásról, a kvártélyhelyekről. A kötet külön tárgyalja a téli- és a nyári szállásokat (nyári táborok), hiszen jelentős különbség volt a téli és a nyári eltartás költségei között. Speciális formában igényelte a szolgáltatásokat a hadjáratokra összevont sereg. Ilyenkor több vármegye és törvényhatóság is részt vett

a kiadások fedezésében, magát a szervezést a provinciális commissariusok végezték. Ezt a kötet az 1718-as Vác melletti tábor példáján mutatja be.

Hosszabb terjedelemben foglalkozik a Szerző Pest vármegye összes katonai–pénzügyi terhével, mindenekelőtt természetesen a contributióval és annak érték-változásaiival 1698 és 1750 között. Érdekes az a grafikon is, amelyik Pest vármegye és az osztrák tartományok közül kiválasztott Karintia adóügyeit, tételesen az egy főre eső adóterhet veti össze. Nem meglepő az eredmény: a tárgyalt időszakban Karintia, miként az osztrák tartományok mindegyikének egy főre eső pénzbeli adóterhe jóval magasabb a Pest vármegyeinél, ugyanakkor az adózás kiszámíthatósága, mondhatni rendszerű működése, a nagyobb terhet is kevésbé nyomasztóként érezte. A szabályozottság és a katonaság számának csökkenése a magyarországi helyzeten is javított. Schramek László megállapítja: 1699 és 1751 között csökkentek a katonaság eltartásának tényleges költségei. Ennek a csökkenésnek egy adózóra vetített értéke a korszak végén a századeleji viszonyokhoz képest akár a 60%-ot is elérhette. Mindezek tükrében érdekesek a kötet záró passzusai, amelyek Pest vármegye katonasággal kapcsolatos panaszait tárgyalják. Panaszból pedig mindig volt jócskán. A sérelmek rendszeresen napirenden voltak a megyegyűléseken, megfogalmazódtak a követi utasításokban, témaként szerepeltek a rendelet előkészítő concursusokon s természetesen magukon az országgyűléseken is.

A kötetet gazdag függelék, és forrás- és felhasznált irodalomlista, személy- és helynévmutató, német és angol absztrakt zárja. A függelékből – ez is a könyv értékeit gyarapítja – folyamatában követhetjük nyomon az ellátási normatívák, a zsold, az orális és equilis porciók értékének változásait 1697–1751 között, kivétítve ezred, ezredtörzs és alegység szintre, lebontva tisztai és legénységi járandóságra. Bőséges a levéltári forráslista és ugyanígy a könyvészeti anyag is, igaz, utóbbiban hiába keressük a kérdéssel úttörőként foglalkozó, a 629. lábjegyzetben egyébként névvel feltüntetett Taubert Ernőt és munkáját (*A katonaság elszállásolása és ellátása Somogy vármegyéjében a XVIII. század első felében*, Pécs, 1928.), mint ahogy nem találjuk a bibliográfiában a könyv szaklektorának, nem tudjuk melyik hivatkozott munkáját (1. lábjegyzet), és ugyancsak az ő, alapmunkának tekintendő, bár a tárgyalt korszak egészét nem teljesen lefedő könyvét sem (Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg birodalom haderejébe 1600–1700*. Budapest, 2004.). De ennyi nagyvonalúság még talán megengedhető... S ha még a hiányokat szemezgetjük: megérdemelt volna legalább néhány oldalt – már az összevetés miatt is – a tárgyalt korszaknak szinte a közepébe beékelte kuruc szabadságharc hasonló problematikája. A kuruc hadellátás a maga módján, silányabb kivételben, jóval kaotikusabban, de lényegében leképezte a császári hadsereg gyakorlatát. És végrehajtó szerepben a vármegyei apparátus is ugyanaz volt.

Lenne még egy észrevétele a recenzensnek, amely leginkább egy kérdésben összegezhető: mennyire kell (szabad) didaktikusnak lenni egy szakmunkának? Mikor javít a megértésen a főpontok, alpontok, mellékpontok informatika ihlette rendszere? Mikor megy már egy ilyen sulykolt rend a befogadás élményének rovására? Schramek László mintha nem bízna olvasóiban. Mindent megszámozz. Kedvesen ad egy számárvezetőt, hogy még véletlenül se csússzon az olvasó a kijelölt vonal alá vagy fölé, nehogy a fantázia letérjen a kijelölt útról. Nem biztos, hogy szerencsés ez a megoldás, minden didaktikus szakaszolás a textus koherenciáját csökkenti. És talán felesleges a tanító szándékú, minden nagy egység végére odaillesztett összegezés is. Magában nem bízik a szerző, hogy meggyőző volt-e a szövege? Vagy az olvasóról nem hiszi, hogy megértette, miről van szó? Persze-persze, tudjuk, disszertációt olvastunk, a szerző is így illetti munkáját (244. o.), ott mások a kívánalmak, de, kedves kiadók, szem előtt lehetett volna tartani – hogy stílszerűek legyünk – a „könyvészeti regulamentumokat” is. Azt meg már csak rezignáltan jegyezzük meg, hogy az utóbbi időben nem ez az egyetlen ilyen főpontos-alpontos-mellékpontos történeti munka. Remélhetőleg, csak múltó dívat...

Fentebb utalt a recenzens Schramek László „civil oldali” nézőpontjára. Kérdés, hogyan fest vajon ez a problémahalmaz a másik térfélről, a katonaság oldaláról? A Szerző ugyanis a „magyar térfélről”, a magyar rendek és a vármegyék oldaláról vizsgálta a kérdést. A katonaság oldaláról ez így hangzana: vajon milyen volt az ellátás minősége? Valóban megkapta-e a katonaság a kialakított mennyiségeket, avagy az csak fikció maradt? Egyáltalán, a tényleges számok mennyire voltak adekvátak a regulamentumok tételeivel? Vajon mit tudtak jelenteni írásban a hadellátásról az ezredparancsnokok a Haditanácsnak? Mennyire voltak elégedettek? Ugyanis ami a „civil félen” adózás, adóteher, az a katonaság oldalán logisztikai problematika, jó vagy rossz ellátás. Összességében

pedig a hadsereg harcértékének kérdése. Ezekre is vannak források, melyek feldolgozása még a hadtörténezesekre vár.

Schramek László értékes munkát tett a nyilvánosság elé, könyve nyugodt lelkiismerettel ajánlható a kutatók figyelmébe. A hadtörténelemnek egy olyan szeletét dolgozta fel, amelyről csak meglehetősen elnagyolt és leegyszerűsített kép él a köztudatban, a tankönyvek egy részében s a közelmúlt hatásaként nem ritkán szakmai berkekben is; adózás egyenlő kizsákmányolás, népyomorítás; alkalmanként ez megtévezve még kis hazafias szósszal, ahogy a kurucos történetiszemlélet egyenlőségjelet tett a hadsereg ellátása (s általában az adózás) és a Habsburg elnyomás közé. A katonaság eltartása mindig pénzbe került, amit szervezett viszonyok között mindig adókkal biztosítottak, amit a társadalomnak kellett megfizetni. A terhek pedig attól voltak jobban vagy alig elviselhetők, hogy mennyire volt kiszámítható, szisztematikus a rendszer. A könyv tényekre alapozva sok mindent a talpára állított ezekből a dolgokból.

Ságvári György

DOMINIC LIEVEN

RUSSIA AGAINST NAPOLEON. THE BATTLE FOR EUROPE 1807 TO 1814

(*Penguin Books, 2010. 617 o.*)

Dominic Lieven, a London School of Economics ruszisztika-professzora első látásra nagy fába vágta fejszójét vállalkozásában, mely fát talán – gondolhatnánk – előtte már sokan „ki is vágták”. Lievennek azonban sikerült egy olyan összefoglalót alkotnia, mely méltán vívott ki számára komoly elismerést tudományos és laikus körökben egyaránt. 2009-ben Nagy-Britanniában a könyv elnyerte a rangos Wolfson-díjat. Ha valaki, akkor Lieven a génjeiben hordozza a fogékonyságot a korszakra és szereplőire. Felmenői, mint balti német bárók tábornokként és politikusként szolgálták Oroszország uralkodói a XIX. század elején.

A napóleoni háborúk történetét unalomig ismertnek és feldolgozottnak gondolhatnánk. Lieven azonban bebizonyította, hogy a nyugat-európai történeti gondolkodásban korántsem ez a helyzet. A korszak szemben álló nagyhatalmai közül Nagy-Britannia háborús erőfeszítései és hősei az angolszász világban óriási irodalmat tudhatnak magukénak. A brit és amerikai könyvpiacok polcai roskadoznak a Nelsonról és Wellingtonról szóló tudományos és népszerűítő művektől. A másik oldal, Napóleon és a Grand Armée pedig időtlen téma, mely könyvtárnyi irodalmat tudhat magáénak. Poroszország drámai bukása, majd katonai feltámadása kapcsán, illetve a korszerű vezérkar és tömeghadsereg megszületése révén bizonyult népszerű kutatási területnek, nemcsak német nyelvterületen. Az egykoron szembenálló nagyhatalmak hadseregei közül Oroszország volt az a kakukktójs, melynek hadseregét és háborús erőfeszítéseit a történétírók vagy marginálisan, vagy elfogultan és ellenségesen kezelték, rendszerint a francia nézőpontból. (Tegyük hozzá, hogy a másik kissé elhanyagolt és lesajnált szereplője a korszaknak a Habsburg Monarchia, bár szerepsére angol nyelvterületen a kiváló hadtörténész, Gunther E. Rothenberg már „helyére tette” császári-királyi hadsereg szerepét a korszakban.) A reguláris orosz hadseregre korábban sok szót nem veszegettek, annál többit beszéltek az „orosz télről”, esetleg a kozákokról és a partizánokról. Magának Napóleonnak is érdeke fűződött ahhoz, hogy az a kép alakuljon ki az európai közvéleményben, hogy hadseregét a klíma és nem az ellenség győzte le 1812-ben. Lieven tézise szerint, melyre egész könyvét felfűzte, viszont nem is ez az év jelentette az igazi erőpróbát Oroszország számára, annak ellenére, hogy maguk az oroszok is ezt tekintik történelmük egyik csúcspontjának. Ebben persze óriási szerepe van Lev Tolsztoj irodalmi remekművének, a *Háború és békének*, mely a 1812 decemberében ér véget, illetve a „nagyorosz”, majd sztálinista felfogásnak. Utóbbi egyenesen a Nagy Honvédó Háború előképének tette meg Napóleon inváziójának elhárítását. Lieven szerint azonban az igazi katonai és logisztikai remekmű az orosz hadsereg győztes harcai, illetve